FONDUL LATIN ŞI VOCABULARUL PANROMANIC

- LIMBA ROMÂNĂ

Doina BUTIURCĂ

Abstract

The Latin nature and the vocabulary of Romance languages represent a phenomenon of continuity inside discontinuity. This takes place both at semantic-lexical level and at the level of those methods that indicate the enrichment of vocabulary (derivation, word formation, change of grammatical value).

Lexicul limbii latine. O "stare de limbă" este „reconstituirea „ altei „ stări de limbă", anterioare, în viziunea lui Eugenio Coşeriu[1] şi nu un moment atins de efemeritate. Vocabularul se modifică mai uşor decât formele aparţinând sistemului morfo-sintactic, fiindcă „factorii externi" ai schimbării – evoluţia societăţii şi a gândirii, schimbarea mentalităţilor – sunt mult mai dinamici la acest nivel Modificările produse la nivelul fondului lexical al latinei clasice pot fi considerate modificări numai în comparaţie cu fondul indo-european , înţeles ca „stare anterioară „de limbă, ale latinei populare, în raport cu latina clasică , tot aşa cum schimbările produse în fondul lexical panromanic sunt schimbări doar dacă le raportăm la vocabularul latinei populare.

Nucleul lexicului latin l–au constituit cuvintele provenite din indo-europeana comună ca şi derivatele acestora. Radicalele indo-europene erau nume, în marea lor parte, structuri monosilabice, cu o etimologie neclară, uneori. Aşa se explică faptul că de la începuturile istoriei limbii latine a existat tendinţa generală de a elimina substantivele defective sau de a le înlocui cu forme purtătoare de valori stilistice. Şi în clasa verbelor descoperea vorbitorul forme flexionare neregulate, supravieţuind dintr-o „stare anterioară" de limbă. Vocabularul limbii latine, cuprinzând un număr apreciabil de arhaisme morfologice este la rândul său, reconstituirea unui fond lexico-semantic anterior. Termenii de rudenie (*pater, mater, nepos*), numele părţilor corpului (*caput, nasus, oculus*), natura *(sol, aqua),* numele de animale (*taurus, ovis, ursus*) sunt doar câteva clase indo-europene, a căror frecvenţă defineşte vocabularul limbii latine. Puţine sunt însă cuvintele moştenite, specializate în stilurile funcţionale şi mai puţine cele purtătoare ale unor mărci stilistice („valoarea stilistică a cuvintelor indo-europene - nota Fischer – este neutră „[2]). Aceste constante ale limbii latine nu au rămas fără consecinţe: tendinţele de înnoire a lexicului au dus la arhaicizarea elementelor de substrat şi la substituirea multora dintre cuvinte cu formaţii neologice. Împrumuturile osco-umbrice, deşi reduse numeric, au supravieţuit deopotrivă în italiană şi în română (*bos, lupus, scrofa*), în franceză şi în unele dialecte italiene (*botulus*, în italiană, spaniolă, portugheză şi *caseus,* în limba română).

Unele formaţii latineşti cu sufixe sunt de dată etruscă şi denumesc obiecte ce aparţin domeniului militar, organizării statale şi religioase (*urbs, populus, popa, miles, columna, taberna,*

[1] Eugeniu Coşeriu, **Sincronie, diacronie şi istorie,** versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică,Bucureşti, 1997, pag. 209- 249

[2] I. Fischer,**Vocabularul, în Istoria limbii române,** vol. I,Editura Academiei, R. S. R., Bucureşti, 1965, pag. 32

BDD-A2993 © 2006 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:47 UTC)

histrio). Foarte puternică a fost influenţa etruscă şi asupra onomasticii romane, compusă din trei membrii (praenomen, nomen, cognomen) ca şi asupra antroponimelor, de tipul: *Aulu, Aule, Fabius, Petronius*. Puţine dintre formaţiile etrusce au supravieţuit în limbile neo-latine.

Elementul mediteraneean a lăsat urme, cu precădere în tezaurul lexical al limbii latine. Iată o listă de termeni ce nu provin din fondul indo-european şi nici nu au fost identificaţi în împrumuturile greceşti (venite prin filieră etruscă), întocmită de I. Fischer: asinus, ficus, fungus, laurus, menta, morus, mulus, rosa, uinum, uiola.

Examinarea nivelului semantic ilustrează proveniența mediteraneană a termenilor. Există nume de plante specifice bazinului Mediteranei (*baca, citrus, laurus* etc.), nume de animale (*asinus, hirundo, lepus),* minerale şi termeni comerciali (*plumbum, urna)* care se regăsesc şi astăzi în limbile romanice, atât ca radicali cât şi ca derivate. Comparativ cu celelalte sfere de împrumut, termenii mediteraneeni cunosc o arie lingvistică limitată mai degrabă la bazinul Mediteranei: *camox* s-a păstrat în italiană şi franceză, *balux* poate fi regăsit doar în spaniolă.

Influența grecească asupra lexicului limbii latine a fost cea mai profundă .
Începuturile acesteia au fost fixate în sec. al VII lea î.e.n., perioadă în care coloniile greceşti au atins maxima înflorire. Această dată oferită de arheologie este legată de vasele protocorintiene descoperite în Italia Centrală şi indică începutul legăturilor comerciale cu lumea grecească. Fie şi numai în treacăt spus, faptul de limbă este un fapt legat de istoricitate. F. de Saussure a sesizat acest aspect; ”o stare de limbă dată este totdeauna produsul unor factori istorici”[3] Spunem acest lucru, fiindcă problema persistenţei împrumutului direct, popular din limba greacă se grefează nu numai pe coordonatele unei istorii, în sens larg, cuprinse între sec. al VII -lea î.e.n. şi sfârşitul Imperiului Roman, ci şi pe acelea ale unei istorii semnificative, legate de dezvoltarea creştinismului.

Împrumutul direct s-a realizat în paralel cu neologismele pătrunse pe cale savantă, fapt obiectiv reflectat în dubletele etimologice. Majoritatea dubletelor limbii latine sunt de origine grecească. Iată câteva exemple:

magidas, ae (popular) - magis, dis (împrumut savant);
citera - *cithara;*
tursus - *thyrsus;*

Cel de-al doilea factor care a produs modificări majore la nivelul vocabularului latin a fost *materialitatea*: „înainte de a deveni modelele romanilor în domeniul literaturii, filosofiei sau al artelor plastice, grecii, alături şi mai mult decât alte popoare din bazinul mediteranean, i-au iniţiat pe romani în numeroase sectoare ale vieţii materiale”.[4] Influenţele s-au produs în perioade succesive, ilustrate de straturile lexico-semantice eterogene, cu repercusiuni asupra sistemului limbii, uneori.

Primul strat de împrumuturi se grefează pe sfera termenilor marinăreşti (ancora, nauta, prora) şi se află într-o strânsă legătură cu dezvoltarea tehnicii navigaţiei în Imperiul Roman. Consubstanţiale acestei sfere sunt numele de animale marine: *cetus* (cetaceu), *delphinus, ostreum* (stridie*), scromber* (scrumbie).

Cea mai amplă categorie de împrumuturi populare greceşti o reprezintă sfera termenilor care definesc civilizaţia, în general: elemente ale vieţii urbane (piese de mobilier, parfumuri, vase ornamentale şi de uz comun, unelte), meserii (nu numai în

[3] Ferdinand de Saussure, **Curs de lingvistică generală**, traducere şi cuvânt înainte de Irina Izverna Tarabac, Polirom, Iași, 1998, pag.218
[4] I. Fischer , op. Cit ,….pag. 43

BDD-A2993 © 2006 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:47 UTC)

accepţiunea generală de activităţi de larg interes, ci şi „meseriile" legate de arte, medicină veterinară, arhitectură). La acestea se adaugă termenii care denumesc plantele şi animalele cu finalitate comercială, activităţi sportive, muzică, viaţa mondenă etc. Iată câteva exemple: *oliua (*măslină*), raphanus* (hrean*), comomilla* (muşeţel); *camelus* (cămilă), *limax* (melc); *amphora* (amforă), *cophinus* (coş împletit); *danista* (cămătar), *crepida* (sandală), *stola* (rochie de gală), c*orallium* (mărgean*), mitra* (mitră); *aurichalcum* (alamă*), calx* (piatră de var), *alabaster* (alabastru), *smaragdu*s (smaragd) *apsida* (absidă*); emplastrum* (plasture), *glaucuma* (albeaţă), asthma (astm), hemicrania (migrenă); athleta (atlet), chorus (cor), *murra* (mir, numele unui parfum*), mimus* (mim), *psaltria (*flautistă), *caliendrum* (perucă*), cymbalum* (instrument muzical).

Observăm din exemplele date, fie şi numai la o privire superficială că lexicul limbii latine nu este numai cifrul dimensiunii materiale a vieţii romane, ci şi purtătorul unui patrimoniu cultural şi al unei civilizaţii ce reprezintă fondul subiacent al civilizaţiei şi culturii moderne a Europei.

Pentru limbile romanice o deosebită importanţă au avut-o împrumuturile greceşti intrate pe *cale orală* în latină, care au supravieţuit de-a lungul timpului atât prin forţa de adaptare la regulile foneticii şi ale morfologiei limbii, prin latinizarea distribuţiei fonemelor, cât şi prin puterea de derivare. Iată câteva derivate cu etimon grecesc, realizate pe teren lingvistic latinesc: *amphora – ampulla, architectus – architectari – architectio – architectura;bracchium – bracchialis – bracchiatus – bracchiolum; hilarus – hilaritudo – hilarissimus*. După dicţionarul Ernoul-Meillet care lua în considerare numai cuvintele simple, derivatele şi compusele acestora fiind excluse, din cele 408 cuvinte greceşti păstrate în limbile romanice, majoritatea au pătruns în latină, prin filieră populară. În funcţie de domeniul în care cuvântul s-a păstrat cu cea mai mare pondere, Fischer propunea următoarea statistică: 128 de nume de animale şi de plante, 23 de termeni de navigaţie, 101 termeni din comerţ şi meserii, 27 termeni medicali, 4 termeni militari, 68 cuvinte ce denumesc viaţa mondenă şi arta culinară. Din totalul cuvintelor greceşti care au supravieţuit în limbile romanice prin filieră latină, 86 la sută au pătruns pe cale orală.

Pătrunderea elementelor greceşti nu a rămas fără consecinţe în dinamica lexicului: vechi cuvinte latineşti au fost substituite de sinonimele greceşti pe întreg teritoriul Imperiului Roman: gr. *petra* a înlocuit lat. *saxum* şi lat. *lapis*. Sunt puţine cazurile în care se produce lărgirea sensurilor sau se creează serii sinonimice care să supravieţuiască. Restrângerea sensului are loc în cazul termenilor latineşti. Mai rare sunt cazurile de combinare a celor două tipuri prin succesiunea lor în timp sau prin alăturarea simultană, deoarece de regulă, unul dintre cuvinte este eliminat: gr. *cyenus* a eliminat lat. *olor*. În limbile romanice au supravieţuit acei termeni ce denumesc noţiuni legate de uzul comun: *morus, cerasus* (plante); *saccus, charta* (obiecte).

Creştinismul a constituit un prilej aparte şi ultimul, de răspândire a cuvintelor greceşti în limba latină, atât pe cale orală cât şi pe cale cărturărească. Religia întemeiată pe „învăţătura, persoana şi viaţa lui Iisus Cristos"(Dicţionar La Robert, 1992) a apărut în sec.I e.n. pe teritoriul Palestinei, provincie a Imperiului Roman, conform mărturiilor lăsate de istoricii latini, Tacitus, Suetoniu şi de un scriitor al Bitiniei, Pliniu cel Tînăr. Istoricul evreu, credincios Romei, Flavius Josephus (37-100 d.Ch.) a descris apariţia şi extinderea acestei religii. Dar pe lângă izvoarele scrise, creştinismul este cunoscut datorită discipolilor lui Iisus Christos, creştinii.

BDD-A2993 © 2006 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:47 UTC)

Încă de la origini[5], credinţa într-un singur Dumnezeu s-a bucurat de un deosebit succes în rândul maselor populare, fiind prin excelenţă religia celor săraci, prin propovăduirea egalităţii între oameni, a iubirii („Cel ce nu iubeşte n-a cunoscut pe Dumnezeu, căci Dumneteu este iubire", *Epistola I a lui Ioan,* 4, 8-9). Ideea mesianică şi viaţa veşnică, iubirea care alungă ura şi frica de moarte, efectul purificator al sacramentelor (botezul şi confirmarea, mirungerea, euharistia, celebrarea acestor sacramente), rugăciunea au avut un efect considerabil în rândul creştinilor, fapt ce a favorizat răspândirea rapidă a acestei religii.

După răstignirea lui Iisus pe cruce, creştinismul s-a extins pe întreg teritoriul Imperiului Roman şi chiar mai încolo de hotarele acestuia. Faptul a înlesnit inserţia masivă a terminologiei creştine greceşti în limba latină, cu atât mai mult cu cât existau şi condiţii favorabile create de răspândirea culturii Greciei în Imperiul Roman. Pe cale directă, vocabularul religios a pătruns prin misionarii veniţi din lumea grecească să propovăduiască noua credinţă. Textele evanghelice erau scrise în limba greacă, iar comunităţile de ascultători erau vorbitori de limbă latină, oameni simpli, necunoscători ai culturii greceşti. Transpunând originalele în latină, propovăduitorii creştini nu reuşeau să găsească echivalentul latin potrivit şi astfel erau nevoiţi să menţină termenul grecesc. Alteori, traducerea textului sfânt era interzisă, iar predica se ţinea exclusiv în limba greacă. Termenii religioşi, pătrunşi pe cale directă s-au menţinut în toate limbile romanice. Folosind indicele ediţiei P. de Labriolle (Paris, 1907) oferim spre exemplificare o serie de termeni existenţi în unul din cele mai vechi texte creştine, aparţinând lui Tertulian: *anathema, angelus, antichristus, apocalypsis, apostata, apostolicus, apostolus, authenticus, blasphematio, blasphemia, catechumenus, cathedra, catholicus, charisma,charsis, christianismus, christianus, daemon, diabolus, diaconus, episcopus* (cu dativul latin episcopatus), *ethnicus, euangelium, euangelizare* (cu derivatul euangelizator), *eucharistia, exorcismus, haeresis, haereticus, idolatria, idolu*m, *laicus, magia, martyr, martyrium, mysterium, paracletus, paradisus, patriarchus, presbyter, propheta, prophetia, pseudoapostolus, pseudopropheta, schisma, stemma, synagoga.*

Vocabularul creştin al limbii latine beneficiază şi de împrumutul literar, fie prin calcul lingvistic, fie prin adaosul semantic la formele vechi latineşti. Din aceeaşi sursă oferim spre exemplificare: *carnalis, damnare, damnatio, fides, frater* (frate creştin, coreligionar), *gratia, persecutor, praedicare, scriptura*, *similitudo,trinitas, uerbum* (verb divin), uirtus. Iată şi câteva calcuri: *testamentum, gentiles, populus, spiritualis, accipio, concupiscentia*.

O parte însemnată de împrumuturi greceşti directe au supravieţuit în limbile romanice: *angelus, apostolus, baptico, blasphemus, canonicus, clericus, diaconus, ecclesia, epiphania, episcopus, euangelium, monachus, monasterium, parochia, psalmus* etc (I. Ficher lua în considerare aproximativ 30). Elenismele latineşti din provinciile dunărene au străbătut secolele până astăzi, în straturi succesive. Vocabularul creştin, grecesc (ebraic, prin etimon) dar cu formă latină s-a răspândit în limba română până la sfârşitul veacului al VI-lea. *Angelus* a intrat în limbă după veacul al III-lea; limba română l-a moştenit din latină, situaţie comparabilă cu aceea a verbului *baptizare*. Multe cuvinte formează dublete etimologice. *Eclesia* şi *ecclesia* redă aceeaşi formă lexicală sub aspectul etimonului grecesc, intrat în latină alături de *basilica*, mai întâi pe cale orală, apoi prin filieră cărturărească, fapt reflectat în cele două aspecte diferite. *Basilica şi ecclesia* au circulat o vreme cu aceeaşi valoare semantică pe întreg teritoriul Imperiului Roman, dar treptat, *termenul basilica* a fost marginalizat. Aceasta, în pofida faptului că avea o vechime foarte mare, datând din perioada când templele

[5] vezi **Marile religii**, coord. Philippe Gaudin, trad. Sanda Aronescu, îngrij. Text Marin Bălan, Editura Orizonturi-Lider, Bucureşti, 1995, pag.217- 259.

BDD-A2993 © 2006 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:47 UTC)

evreieşti imitau forma arhitectonică a basilicilor laice romane, anterioară *lui Constantin cel Mare.*[6] Termenul *basilica* a supravieţuit *în* dialectele retoromane, în dalmată şi în română, fapt pe care *P. Aebischer* îl punea în 1963 pe seama izolării timpurii a acestor regiuni faţă de influenţa directă a comunităţii ecleziastice de la *Roma.* Forma *ecclesia* s-a extins în toate celelalte limbi romanice: fr. *eglise,* it. *chiesa* etc. Aşa cum s-a putut observa şi în acest exemplu, terminologia religioasă românească diferă de vocabularul creştin al limbilor romanice occidentale. Iată ce scria P. Panaitescu: „…românii spun s*ărbătoare*, pe când limbile romanice apusene derivă pentru această noţiune cuvinte din *faste.* Numele Crăciunului la apuseni derivă din *dies natalis,* ziua naşterii. De asemenea *r*omânii zic rugăciune (romanicii apuseni *priere, preghiera*), noi zicem credinţă, apusenii, *foi.* În limba noastră lipsesc unele cuvinte în terminologia creştină, comune tuturor romancierilor din apus, în primul rând *religie* (în româneşte *lege*, poate o etimologie populară datorită apropierii între *lege* şi *religie*)."[7] Istoricul şi slavistul bucureştean motiva deosebirile dintre lexicul creştin al romanităţii orientale şi al celei apusene prin aceea că" biserica apuseană catolică s-a organizat definitiv într-o epocă în care se rupsese legăturile cu romanitatea orientală de la Dunăre."

Alături de gr. livresc *blasphemare* a circulat în popor şi forma *blestemare* din care s-a dezvoltat în limba română *blestem* (a blestema). Formele cu – *t* au supravieţuit în toate limbile romanice. Unii termeni greceşti s-au extins nu numai în limbile neo- latine , dar şi în paleoslavă şi în limbile slave moderne. Deşi în greaca veche *draco* avea sensul de *şarpe, balaur,* cuvântul a circulat pe întreg teritoriul Imperiului Roman cu sensul creştin de *drac,* pe care l-au menţinut şi limbile romanice: *drac,* în limbile română, aromână şi meglenoromână, *dragone* în italiană, *drago* în provensală, *trago* în catalană*, dragon* în spaniolă . Prin intermediul limbii greceşti a pătruns mai apoi în paleoslavă şi de aici în limbile slave moderne, aşa cum au arătat Miklosich, Sextil Puşcariu, Candrea-Densusianu şi Meyer-Lubke. *Pascha* a provenit din ebraică prin intermediul limbii greceşti şi a supravieţuit în limbile romanice: rom. *pască,* it., catal., sp., *pasqua,* franc. *paque*, provens. *pasca*, port. *pascoa.* Pluralul *paşti a* evoluat în limba română din *pl.* Lat. *paschae* observa H. Mihăescu. [8]

După criteriul puterii de derivare împrumuturile creştine au dezvoltat şi forme afixate. Pentru verbe s-a extins în latină sufixul – *isso (*târziu–*izo*), iar pentru feminine s-a dezvoltat morfemul - *issa.* Sufixul verbal – *isso* aparţinea iniţial denominativelor, urmând ca de la substantivele greceşti să se extindă la temele verbale, motiv pentru care apar în limba latină – şi de aici în limbile romanice - cuvinte în care verbul era împrumutat alături de substantivul de la care derivă*: propheta – prophetizo, canon – canonizo, dogma – dogmatizo.*

Tagliavini lua în considerare câţiva termeni care au avut o evoluţie semantică specială. Grecescul *parabole* se găsea la Seneca şi avea sensul de *similitudine*. Datorită utilizării lui de către autorii creştini, cuvântul iese din sfera uzanţelor laice, retorice, primind accepţiunea de *exemplu, parabolă biblică.* În *Vulgata,* prima traducere a Bibliei, *parabola* avea sensul de *cuvânt*. Prin operele scriitorilor creştini se creează un număr considerabil de calcuri lingvistice după modelul grecesc: *trinitas, impassibilis, impassibilitas, incarnatio.*

Activitatea lingvistică concretă a absorbit un număr considerabil de termeni greceşti, unii menţinându-se - aşa cum s-a putut vedea - până astăzi. Nu aceeaşi putere de a

[6] Mircea Păcurariu, **Istoria Bisericii Ortodoxe Române**, Sibiu, 1972, pag. 22
[7] P. Panaitescu, **Introducere la istoria culturii româneşti**, Bucureşti, 1969, pag. 103- 104
[8] H. Mihăescu, **Influenţa grecească asupra limbii române până în sec. al XV**- lea,Edit. Academiei R. S. R., Bucureşti, 1966, pag. 58

BDD-A2993 © 2006 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:47 UTC)

supravieţui au avut-o grecismele intrate pe cale savantă, în limba latină. A existat o lungă perioadă în care scriitorii latini au manifestat o atitudine de reticenţă faţă de influenţa greacă. În fragmentele lui Livius Andronicus au supravieţuit doar trei cuvinte greceşti împrumutate pe cale orală (*nimpha, anculo, carchesium),* la fel şi la Naevius. Atitudinea se modifică sensibil la Plautus, unde elementul grecesc de sursă populară este omniprezent. Din momentul în care Ennius propune formarea limbii literare latine după modelul grecesc, împrumuturile directe îşi reduc simţitor numărul. Acolo unde îşi fac simţită prezenţa sunt introduse cu explicaţii a căror funcţionalitate este dublă: „de a familiariza pe cititorul roman cu un cuvânt grec „şi „de a acredita un sens nou".[9]

Meillet[10] punea pe seama stilului nobil reticenţa poeţilor epici şi tragici, faţă de împrumutul direct. Terminologia oficială, ştiinţele abstracte şi dintre acestea filosofia au evitat împrumuturile directe. Cicero intenţiona constituirea unui vocabular filosofic latin, Lucreţius prezentase - înaintea lui Cicero - filosofia lui Epicur într-un discurs cuprinzând termeni latini, prin excelenţă. În pofida acestei atitudini programatice - am numi-o – pătrunderea împrumuturilor literare greceşti s-a realizat în câteva etape. În cazul traducerilor, descoperirea unor echivalenţe stilistice şi lexicale cu modelele existente în limba de împrumut era un proces extrem de lent şi presupunea cu necesitate o cultură şi o abilitate lingvistică aparte. Împrumutul grecesc se impunea ca o alternativă mult mai la îndemână. Dinamica limbii înseşi impune apoi atribuirea unor sensuri noi cuvintelor învechite, iar pentru aceasta sunt utilizate grecismele. Se dezvoltă după modelele greceşti structurile perifrastice, calcul lingvistic, se formează diverse limbaje. Rolul calculului lingvistic în formarea terminologiei filosofice şi ştiinţifice, de pildă, a fost major, iar emulul a rămas Cicero ale cărui eforturi de a elimina grecismele au deschis drumul calcului (*qualitas proprietas, conscientia* etc). Terminologia gramaticală a limbilor romanice, constituită pe calcuri latine după modelele greceşti a supravieţuit prin eforturile lui Varro. Iată câteva exemple: *accentus, consonans, uocalis, conjugatio*, adiectiuum, etc. Calcul semantic este o constantă a limbii latine, datând din prima perioadă a literaturii şi continuând nu fără ezitări, în epocile ulterioare.

Ca o concluzie, influenţa grecească literară asupra vocabularului latin s-a produs concomitent cu dezvoltarea culturii romane şi s-a manifestat la nivelul tuturor disciplinelor ştiinţifice şi tehnice.

Derivate nominale. Un studiu asupra metamorfozelor lexicului limbii latine, chiar dacă nu pretinde a fi exhaustiv este incomplet în situaţia în care pierde din sfera de analiză formarea cuvintelor. Aceasta cu atât mai mult cu cât îmbogăţirea vocabularului prin derivare a rămas o constantă în evoluţia limbii latine şi a limbilor romanice.

Sufixele nominale pot fi caracterizate prin vechime, drept elemente aparţinând unui sistem bine închegat. Ceea ce le diferenţiază este structura, evoluţia şi ascendentul tematic. Existau în latina clasică sufixe derivate din teme nominale, adjectivale sau verbale. Cele mai productive în latina târzie şi în limbile romanice au fost sufixele deverbative datorită clarităţii pe care sistemul verbelor o oferea. Analizate după criteriul structurii, sufixele derivative ilustrează regula generală a supravieţuirii formelor cu corp fonetic mai rezistent, de tipul – *mentum,* în comparaţie cu cele având un corp fonetic redus, de tipul - *men, - ins*. Existau apoi sufixe accentuate - care s-au menţinut în limbile romanice - şi sufixe neaccentuate a căror calitate de sufix lexical a fost neutralizată prin acţiunea legilor fonetice. Nici metamorfozele privind sensul nu reprezintă o problemă lipsită de interes.

[9] I.Fischer, op. Cit…., pag.53

[10] Meillet, **Esquisse d une historie de la langue latine**, Paris, 1938, pag. 58- 64

BDD-A2993 © 2006 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:47 UTC)

Prin unele sufixe se realizează trecerea de la abstract la concret, se lărgesc sensurile sau se specializează (unele sufixe adjectivale devin augmentative sau diminutive).

Derivarea substantivelor . Derivarea progresivă cu sufixe sau prefixe, derivarea parasintetică s-au menţinut de-a lungul întregii istorii a limbii latine şi mai apoi în limbile romanice, ca o coordonată definitorie. Cea mai bine reprezentată clasă de sufixe lexicale a fost clasa sufixelor nominale, derivate atât de la temele verbale cât şi de la cele nominale. Iată istoria câtorva sufixe cu ajutorul cărora s-au format substantive de la temele verbale: - *tus (- sus*) şi - *tio* (- *sio).* Apar în serii sinonimice, de tipul: *actus–actio, cantus–cantio.* Având „sens obiectiv", sufixul – *tio* a fost deosebit de productiv în limba latină, mai cu seamă în limbajul filosofic, spre deosebire de – *tus* care" privea acţiunea ca realizare personală „(Benveniste) şi avea un „sens subiectiv". I. Fischer remarca faptul că numai la Cicero şi Caesar apar 862 de derivate cu acest sufix, din cei 1450 de termeni vechi. În limbile romanice sufixul - *tio* a cunoscut concurenţa cu formele latinizante, de tipul:
- *ation,* - *azione* (în limba franceză*),* - *aciune* (în limba română , rămas neproductiv). *Meyer – Lubke*[11] lua în considerare şi alte două sufixe abstracte*: -tura (*expimă capacitatea*), -sura* (exercitatea capacităţii) înrudite prin sens: *scripturam,* productive ca abstracte doar în latina clasică. În latina târzie sufixul este înlocuit cu - *tio şi ş*i pierde valoarea abstractă. Apare cu sens concret în derivate de tipul: *creatura, scriptura* etc. Limbile neo-latine au conservat sufixul cu ambele sensuri. Iată câteva exemple oferite de aceeaşi sursă :rom. *arsură, friptură*; it. *arsura, frittura* ; fr. *arsure*, fr. *friture.*

Şi unele neutre au derivat de la teme verbale, mai cu seamă *c*ele în – *men, - mentum.* Meyer - Lubke este de părere că – *men* aparţine stilului solemn, pe când- *mentum* este preponderent popular.

Alte sufixe formate de la temele verbale:*-ntia (apparentia, benevolentia, delinquentia etc.).* Sufixul a supravieţuit în limbile romanice, fiind mai cu seamă productiv prin formele latinizante din limba spaniolă, *-nzia, -ncia*: rom.*credinţă*, it. *speranza, clemenzia,* sp. *credencia,* fr. *accordance*.

Aceste formaţiuni au supravieţuit în diferite proporţii în limbile romanice, condiţionate de acţiunea legilor fonetice sau de împrumuturile greceşti. În latina târzie au fost împrumutate foarte multe cuvinte greceşti cu sufixul – *ia* care a supravieţuit şi în limbile romanice (sufixul grecesc a fost mult mai productiv decât cel din limba latină): rom. *tărie, bucurie;* it.*allegria, cortesia*; fr. *courtoisie, estoutie.* Exceptând limba română, derivatele substantivale cu – *itia* sunt numeroase: rom.- *eţe :* frumuseţe, *it.–ezza, -izia:* amarezza, belleza; fr– *esse, - ice :jeunesse, noblesse, avarice.* În *Word Formation,* Cooper a reţinut faptul că în sud-vestul Imperiului Roman derivatele în – *ities* sunt limitate.

Sufixul – *tas* a cunoscut concurenţa lui – *tudo*, acesta din urmă fiind folosit cu precădere în latina arhaică şi târzie. Mai conservatoare, latina clasică a preferat derivatele în – *tas*. Cu toate că în latină erau deosebit de productive, cele două sufixe nu au supravieţuit în limbile romanice.

A existat de-a lungul întregii istorii a limbii latine - dar mai cu seamă în latina imperială şi cea târzie – tendinţa de a conferi derivatelor abstracte o valoare concretă. Aşa de pildă în biserici, prin abstractele calităţii erau desemnate în unele situaţii personaje, ca proiecţii ale concretului. Iată câteva exemple oferite de Fischer, în tradiţia Ernoul: *dignitas, excellentia, magnificentia, magnitudo, maiestas, sanctitas, sanctitudo.*

[11] Meyer- Lubke, **Grammaire des langues romanes**, Traduction francaise par Eugene Rablet , A. Doutrepont et G. Doutrepont , I – IV, Paris- Leipzig, 1890- 1906, pag. 554-555

BDD-A2993 © 2006 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:47 UTC)

Dintre *sufixele de agent, – tor* a rămas deosebit de prolific în limbile romanice şi prin faptul că este purtătorul unor valori semantice multiple. Dacă în latina clasică afixul „indică condiţia permanentă a persoanei" (Fischer), în latina populară şi mai cu seamă în perioada târzie exprimă şi „acţiuni singulare sau temporare". În franceză, italiană şi spaniolă are valoare instrumentală derivatul de genul masculin, iar în limba română dobândesc acest sens numai substantivele de genul feminin: *semănătoare,* numărătoare. Adăugate la temele verbale, sufixele de agent formează în limba română contemporană, nume şi adjective motivate indicând atât pe cel care săvârşeşte acţiunea cât şi instrumentul cu care aceasta se realizează. Numeroase sunt în limba română contemporană derivatele *cu – tor* împrumutate din limbile romanice *(franceză şi italiană).* Celelalte sufixe de agent au cunoscut evoluţii dintre cele mai curioase*: – ulus* realizează un număr redus de derivate în limba latină; sufixul – *o* s-a conservat cu sens peiorativ, augmentativ: it. *buffone, capone*; fr. *brouillon*.

Unul dintre cele mai productive sufixe de agent în limbile romanice este -*arius* (m.), -*aria (*f.) care s-a impus printr-o variată gamă de nuanţe semantice. În limba română, ca şi în italiană sau franceză se foloseşte în descendenţa tradiţiei latine, pentru a desemna diferite categorii de meserii: rom. *aurar, plugar;* it. *agoraio, ferraio;* fr. *menuisier*. Sufixul există şi în limbile slavă şi bulgară (-sl. ar, blg .-ar), fapt ce a determinat într-o măsură şi mai mare productivitatea lui în limba română*: blg. zidar>zidar.* Poate indica şi spaţiul predilect unde se găseşte ceva: it. *petraia* ; fr. *bonbonniere.*

Din categoria *sufixelor instrumentale* face parte şi - *culum* dacă este adăugat la teme verbale nu nominale: *spiraculum. M*utaţiile semantice sunt un fenomen preponderent şi în acest caz: numele de instrument devine nume de acţiune (*curriculum)* sau primeşte valoare locală .În *Lingvistica*[12] sa, Varro oferea următorul exemplu:" *ubi cubabant cubiculum, ubi cenabant cenaculum uocitabant*". Franceza şi spaniola au conservat acest sufix cu înţeles instrumental.

Clasa *sufixelor colective* este bine reprezentată, mai cu seamă datorită modificărilor semantice produse de-a lungul secolelor. Sufixul - *men (-mentum*) abstract la origine a primit sens pronunţat colectiv în limbile romanice. Şi – *tum, - etum* care forma colectivele nume de plante în latină (*oliuetum*) *a* supravieţuit sub forma *-etum* şi – *eta*: rom. *puiet, făget;* it. *arboretto* ; fr. *ormaie*. În limba română are şi valoare augmentativă (*bănet)* întărită în unele situaţii prin construcţii analitice de tipul*: au văzut la bănet!*

Limba română contemporană cunoaşte peste 360 de sufixe, după o statistică realizată de Iorgu Iordan şi Vladimir Robu.[13] La clasa lexico-gramaticală a sufixelor moştenite din limba latină se adaugă o variată gamă de forme provenite din limbile care au concurat la îmbogăţirea lexicului românesc (slavă, franceză, greacă, turcă): - *giu* > tc.- *agiu:* lustragiu, geamgiu, boiagiu; -*ier* >fr. *–ier:* bonier, camioner; -*an* > sl. *–an :* lungan, grăsan.

Derivarea adjectivelor este la fel de bogată ca şi cea nominală. Adjectivele se pot forma fie din substantive sau adjective, fie din verbe sau adverbe, cu sufixe. Criteriul uzajului şi al puterii de supravieţuire în limbile romanice este unul dintre criteriile funcţionale de clasificare a acestor morfeme, dacă avem în vedere faptul că sufixele adjectivale nu se pot clasifica după sens.

Există sufixe adjectivale care au rămas productive de a lungul întregii istorii a limbii latine: sufixele participiale de tipul – a*tus* exprimă posesia: *animatus, laudatus, barbatus.* Au

[12] apud R. H. Robins, **Scurtă istorie a lingvisticii**, trad. Din limba engleză de Dana Ligia Ilin şi Mihaela Leaţ, Polirom, Iaşi, 2003, pag.77-97

[13] Iorgu Iordan, Vladimir Robu, **Limba română contemporană**, Edit. Didactică şi Pedagogică, Buc.,1978, pag.294

BDD-A2993 © 2006 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:47 UTC)

evoluat în limbile romanice la formele - *at, - ato:* rom.*îngrijorat , cornurat;* it. *barbato, erbato*; sp. *bandato, dentato.*

Nu în toate limbile sufixele adjectivale au aceeaşi frecvenţă şi productivitate:- *anus* a rămas prolific în limbile italiană, franceză şi portugheză (it. *mantovano*, fr. *italien,* sp. *castellano*), pe când în limba română şi-a pierdut valoarea de afix: formele *christianus* sau *romanus* au devenit substantive şi sunt considerate cuvinte de bază.

Latina târzie şi apoi limbile romanice au dezvoltat considerabil numărul derivatelor cu sens instrumental formate cu - *arius.*

Procedeul adăugării unui sufix adjectival la un alt derivat cu sufix este frecvent atât în perioada imperială cât mai ales în latina populară: la – *arius* se adaugă – *icius* > *aricius* (*singularicius); la* derivatele în – *tor* se adaugă – *ius*>*torius (legatorius).* Se creează în felul acesta sufixe compuse care aparţinând prin excelenţă *la sermo vulgaris* sunt evitate de scriitorii clasici. Limbile romanice dezvoltă în mod deosebit derivatele cu acest tip de sufix. Dacă vorbim, la nivelul clasei numelui, despre simplificarea formelor flexionare, în ceea ce priveşte sistemul derivatelor există în latina târzie o tendinţă vizibilă de a înlocui adjectivele iniţiale, simple cu forme mult mai complexe (pentru *cops – copiosus).*

Şi sufixul – *osus (*latinesc la origine, venit apoi din limba greacă*)* s-a bucurat de o mare productivitate în limbile romanice, mai cu seamă în română, italiană şi franceză : rom. *tăios, bucuros;* it. *fredoloso*; fr. *heureux.*

Derivatele adjectivale în - *bilis* au cunoscut o mare extindere în latina târzie şi mai apoi în limbile moderene, cu excepţia limbii române: fr. *adorable, admirable*; it. *credevole.*

Chiar dacă norma literară la care se adăuga atitudinea de reticenţă a scriitorilor evita sufixele dezvoltate în *sermo vulgaris,* când este vorba de regimul limbajelor specializate apar şi excepţiile necesare. Sufixul –*iuus* este un vechi sufix popular. Necesitatea de a crea o nouă terminologie în domeniul filosofiei romane impune folosirea acestui sufix pe lângă temele verbale. Se extinde într-o măsură apreciabilă în limbile romanice, mai cu seamă în limba română: *argintiu, albăstriu* (cu varianta – *iv* în limba română contemporană: *consultativ, demonstrativ*).

Nu toate sufixele adjectivale au cunoscut aceeaşi curbă de ascensiune şi extindere în limbile romanice. Se întâmplă ca unele dintre acestea, mai cu seamă cele neaccentuate, să dispară relativ devreme, în urma modificărilor fonetice: - *idus* deşi utilizat în toate perioadele limbii latine nu a supravieţuit în nici o limbă romanică, deoarece aflat în concurenţă cu – *or* pierde teren în faţa acestuia.

Alte sufixe au circulat doar în anumite perioade, cu precădere în latina arhaică. Afixul *-ax* ataşat la teme verbale şi nominale deopotrivă, s-a menţinut doar în unele limbi neo-latine. O regulă general acceptată este aceea că formaţiile de sufixe care s-au dezvoltat în latina târzie au supravieţuit şi în limbile romanice. Sufixul *-aticus* avea două înţelesuri, exprimând apartenenţa *(silvaticus)* dar şi o valoare peiorativă *(hepaticus, sciaticus).*

Şi –ulentus (opulentus) vechi sufix derivat de la teme nominale şi verbale este frecvent folosit în latina târzie şi dezvoltat în limbile romanice.

Iată sufixele adjectivale ale limbii române, forme etimologice latine sau împrumutate:

- *esc* >- *iscus (*cu etimon trac): omenesc, pământesc, muntenesc;

-ar > lat. - *arius* (derivă şi nume de agent, nu numai adjective): furnicar, păcurar, prepelicar, făurar;

- *os* > lat.-*osus*: studios, abicios, plângăcios, copilăros;

BDD-A2993 © 2006 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:47 UTC)

- *atic* > lat-*aticus*: singuratic, tomnatic, uşuratic;

- *ăreţ* > lat.-*aricius:* glumeţ, vorbăreţ, băgăreţ (cu valoare peiorativă);

- *e l* > lat. *ellus:* uşurel, bunicel, ştrengărel (cu sens de alint);

- *uţ* > lat. *-uceus*: bunuţ, slăbuţ, molcuţ, sărăcuţ, prostuţ, acruţ;

- *iu* > *lat.ivus: auriu, măsliniu, verziu, trandafiriu, albăstriu;*

- *bil* > lat. *bilis,* fr-ble : probabil, notabil, măsurabil, rezolvabil;

Nu toate sufixele adjectivale ale limbii române îşi revendică originea în formaţiunile latineşti. Unele s-au dezvoltat din limba slavă şi nu se regăsesc în celelalte limbi romanice:

- *ean* > *sl. eodan*: pădurean, apusean, codrean, orăşean, clujean;

- *eţ* : glumeţ, îndrăzneţ, pădureţ;

- *nic*: puternic, cucernic, amarnic, slugarnic;

- aş**:** pătimaş, nevoiaş, înaintaş, buclucaş, ţintaş;

Şi influenţa limbilor neo-latine s-a manifestat din plin la acest nivel, mai cu seamă în ceea ce priveşte derivatele neologice. Avem în vedere: formaţiile cu sufixul fr. *–al* > lat *–alis* sau calcurile după modelul francez (arhitectural, patronal, trimestrial, tangenţial, sezonal); derivatele cu sufixul *-ian* >fr. *–ien:* camilpetrescian, arghezian, barbian etc.

Diminutivele. Istoria diminutivelor se suprapune istoriei limbii latine înseşi. Etapa arhaică în care aceste categorii de sufixe (provenite din latina vorbită) nu pun probleme speciale datorită faptului că sunt prea puţin productive, este secondată de perioada clasică, în care deşi aveau o anumită amploare, diminutivele sunt folosite cu multă prudenţă. Catul utilizează ponderat în poezie şi Cicero - în stilul epistolar - diminutivele formate pe cale cărturărească (cele terminate în – *io* şi – *tio*), nu pe cele provenite din sermo vulgaris. Doar această clasă a fost admisă în stilul înalt al conversaţiei elevate: *captiuncula, lectiuncula* etc. Perioada latinei târzii a cunoscut o adevărată explozie de formaţiuni diminutivale. Goelzer Saint Jerome în ale sale *Etude lexicographique*[14]…realiza următoarea statistică: 300 de substantive diminutivale la Apuleius, 50 de formaţii noi de sufixe, pe lângă cele existente deja prin tradiţie la Hieronimus etc. Prin intermediul formaţiunilor personale de acest tip se impun forme novatoare, străine de normă din care se dezvoltă diminutivele existente în limbile romanice (clasicul *–ulus* neaccentuat este înlocuit cu *–ellus* de la care se vor dezvolta formele neo-latine).

Gramaticile limbii latine tratează de regulă, separat sufixele diminutivale, având în vedere faptul că această categorie a ridicat probleme speciale legate de sens, gen şi varietate .

Originea sufixelor diminutivale se află în indo-europeană, fapt reflectat de prezenţa lor într-un număr mare de limbi aparţinând acestei ramuri lingvistice (sârbocroată, gotică, greacă). Din indo-europeană latina a moştenit sufixele diminutivale –l şi –k care au resimţit concurenţa formelor apărute prin mijloace interne în fondul lingvistic latin: *-aster, -inus, -itta.*

[14] Goelzer , Saint Jerome, H. Goelzer, **Etude lexicographique et grammaticale de la latinite de Saint Jerome** , These, Paris,1884

BDD-A2993 © 2006 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:47 UTC)

Temele substantivale au atras acest tip de sufixe într-o măsură mult mai mare decât cele adjectivale, adverbiale sau verbale. Sufixele indo-europene apăreau necontaminate de formaţiile latineşti sau combinate cu acestea. Apar simple în - *ulus, - ula, - ulum* (la temele în – o şi – a) şi combinate în –*culus , -cula, -culum* (la declinările a IIIa , a IV a şi a V a).

Diminutivele au reprezentat o sursă lexicală preţioasă pentru unii scriitori (autorii clasici le – au evitat), în pofida nuanţei uşor arhaizante a formelor. Plaut este un exemplu: *aureolus, sicilicula, argenteola, pupilla, muliercula, paruola, puella.* Nici Catul sau Apuleius nu fac excepţie: *labella, molliculi uersiculi* la Catul, iar la Apuleius, *casula paruul*a etc. Perioada târzie a reprezentat o epocă de mare expansiune a formelor diminutivale, folosite uneori până la abuz.

Sufixele –*ellus, -illus , -ollus* apar prin asimilare, la temele în lichidă şi nazală: *cerebellum, castellum*.

Există şi forme redundante ale diminutivelor: *lamellula, medullula, tenellulu*s, datorită faptului că derivatele cu un singur sufix nu mai sunt simţite ca diminutive. Fischer remarca faptul că în *sermo vulgaris* se formează diminutive şi de la comparativul adjectivelor, cu sufixul –*culo*: *matercula, muliercula, uxorcula, melculum*, *corpusculum, opusculum* etc. Sensurile primare ale unor sufixe cunosc în limbile romanice modificări radicale, lărgiri de sens. Este un fenomen unanim cunoscut trecerea diminutivelor latineşti în clasa augmentativelor sau a peiorativelor în limba italiană*: ferraccio figuraccia.*

Nici limba română nu face excepţie, în sensul că, deşi a continuat în linii mari tradiţia latină în privinţa etimonului, s-a detaşat de aceasta în ceea ce priveşte evoluţia semantică a sufixelor, funcţiile acestora. Dacă în latină sufixele diminutivale indicau *ab origine* asemănarea, apartenenţa, diminutivele limbii române nu au cunoscut iniţial acest sens.

Nuanţele atât de variate ale afectivităţii caracterizează cu precădere limbajul oral, ca şi în indo-europeană sau latină, iar apoi pătrund cu valori stilistice, în aria beletristicii .Există sufixe diminutivale, care intrând în alcătuirea unor adjective sau adverbe exprimă o atitudine de apreciere afectivă, în descendenţa tradiţiei latine: - *el, - ea* > lat. – *ellus, - ella*: curăţel, frumuşel. Aceeaşi atitudine este reflectată şi în planul semantic al unor substantive derivate cu sufixe condescendente limbii latine: *căsuţă, bănuţ, căluţ trebuşoară, oscior, pălărioară : - uţă* > lat. *uceus, - ucea;*

- ior, - ioară > lat.- *eolus, - eola, - iolus, - iola.*

Există cazuri, mai cu seamă când este vorba de termenii ce denumesc unităţi temporale, în care sufixul întăreşte conţinutul semantic al rădăcinii, dezvoltând în contradicţie cu propriul său sens ideea de durată, de temporalitate: Sunt ceva *zilişoare* , de-atunci! Nici sensul ironic nu lipseşte: „buzişoare" (la I. Creangă).

Alte sufixe diminutivale : - *ui, - uie* > lat. – *uleus, -ulea:* cetăţuie, cărăruie; - *ică* > lat. *icea*: cărticică, bunicică, frumuşică.

Derivatele cu –*aş* sunt de origine non-latină şi exprimă atitudini afective variate, marcate uneori conotativ: scriitoraş, articolaş

(deprecierea), pepenaş, băieţaş (afecţiunea) .

Limba română a împrumutat sufixe diminutivale şi din limba slavă, în structuri de tipul: - *iţă*: fetiţă, lămâiţă etc.

BDD-A2993 © 2006 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:47 UTC)

Nu toate sufixele diminutivale ale latinei târzii au supravieţuit în limbile romanice. Unele s-au devalorizat, altele redau cuvinte primare cu toate că în limba latină au fost diminutive (miel). Există sufixe care datorită uzurii fonetice şi semantice au fost înlocuite cu alte variante, în trecerea de la limba latină la limbile romanice. Cel mai productiv sufix latin a rămas - aşa cum am arătat -*ellus*. *Evoluţia* diminutivelor ilustrează un fapt general în istoria oricărei limbi, special în limba latină, că un fenomen relativ câştigă teren mai întâi în limba vie şi devine o constantă în varianta literară, normată.

Derivarea cu prefixe. Modelul derivării latine cu prefixe l-a constituit tot limba indo-europeană, unde – aşa cum s-a mai spus - provenind dintr-un cuvânt autonom, prefixul îşi păstrează un anumit grad de independenţă. Meillet[15] identifica acest fenomen atât în textele vedice cât şi în poemele homerice. Datorită acestei semiindependenţe lexico-semantice iniţiale a prefixelor, unii cercetători au integrat procedeul la compunere.

Au fost moştenite din indo-europeană şi au corespondente şi în alte limbi vechi: *ab, amb, de , ex, in,* iar *re* şi *trans* îşi revendică originea în limbile din ţinuturile Mediteranei. Derivarea nominală a avut în cea mai mare măsură de câştigat prin acest procedeu care a contribuit atât la formarea substantivelor cât şi la aceea a adjectivelor. Se cuvine o precizare: sufixele pot determina modificarea clasei gramaticale, însă prefixele au numai valoare lexico-semantică în măsura în care derivatele menţin aceeaşi clasă morfologică cu baza.

Nici istoria derivării cu prefixe nu poate fi detaşată de evoluţia limbii latine, în condiţiile în care modificările se produc dependent de o epocă dată sau de alta. Aşa de pildă, prefixele care au circulat în epoca arhaică sunt specifice acestei perioade mai cu seamă prin etimonul indo-european: *amb-* intra în structuri care au ieşit din uz, dar şi în derivate ce au devenit ulterior productive*; in-* apărea întărită (i*ndu-*) în forma sa veche; *pro* şi *ab* circulau alături de *con- , ex,* a*d-* , *de- , dis-,sub-* etc.

Derivatele aparţinând epocii clasice sunt compuse din prepoziţie + substantiv. Nici o inovaţie nu se remarcă în sistemul prefixelor. În perioada postclasică şi latina târzie se produce o expansiune a derivatelor nominale cu prefix. Apar formaţii noi: *ante-, de-, dis-, inter-, prae- ,super-, con-*. Numărul substantivelor derivate cu prefix a rămas infim de-a lungul întregii istorii a limbii latine, cu excepţia formaţiunilor care cuprindeau prefixul *con-*.

Clasa derivatelor adjectivale a cunoscut, în schimb o dezvoltare aparte. Epoca imperială şi latina târzie au dezvoltat formaţiile cu prefixe- prepoziţii bisilabice, de tipul, *inter-, intra- extra-, contra-, circum-, subter-, super-, supra-, con- (*mai ales autorii creştini folosesc prefixul *con-*).Aflat în concordanţă cu adjectivul, prefixul avea rolul de a nega, susţine sau atenua calitatea, însuşirea.

Prefixele de negaţie cele mai productive sunt: *dis-, de- , ex, in-* privativ. Pentru a exprima gradul superlativ absolut, latina folosea prefixele: *ex- ,extra* (mai rar) şi *per-, prae-*, forme de origine populară (permanent). Latina populară a înlocuit aceste prefixe cu *super-* .

Prefixul *sub-* a avut rolul de a atenua sensul adjectivului, în toate perioadele de evoluţie a limbii latine. Iată şi valorile lexico-semantice ale unora dintre prefixele limbii latine (provenite din prepoziţii), conservate în linii mari, în limbile romanice [16]:

abs - exprimă ideea de îndepărtare de ceva: abducere (a duce de la);

[15] A. Meillet, **Introduction a l etude comparative des langues indo- europeennes,** Paris,1934, pag, 159
[16] apud I. I. Bujor, Fr. Chiriac, **op. Cit**…., pag. 349- 350

BDD-A2993 © 2006 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:47 UTC)

ad - indică mişcarea într-o anumită direcţie: adducere (a conduce la);

ante - are sensul de înainte: anticapere (a lua înainte, a întrece);

circum - înseamnă împrejur: circumducere (a conduce împrejur);

cum - exprimă ideea de colaborare, de însoţire: comparare (a pune alături, a compara);

Limbile romanice au continuat să folosească derivatele nominale, chiar dacă numărul acestora era destul de restrâns: *con-* it. confratello, fr. confrere; *ante-* etc.

Prefixele moştenite în limba română sunt puţine : *a-, des-, in- pre-, s-, stră.* Alături de acestea au pătruns odată cu împrumuturile neologice, prefixe savante, de origine latină, franceză sau greacă. Iată câteva: *trans- (*latinesc), *anti-, ante-* (latineşti , intrate prin filieră savantă, din limbile romanice); *sub-* (în derivate de origine franceză, cu radical românesc),*contra* (latinesc), *re-,ră- (*provenit din franceză), *inter-, între-* , dublete etimologice (venit prin filieră franceză), *con-, co-, com-*(provenit din limbile romanice) 304

Există în limba română prefixe – marcă a intensităţii maxime a unui adjectiv, care continuă într-un alt registru semantic, novator procedeul arhaic latin, de a exprima gradul superlativ printr-un prefix. Iată câteva dintre acestea, inventariate de Iorgu Iordan şi V. Robu: *arhi-* (grecesc), *extra-* (venit din limba franceză), *hiper* (de origine greacă), *super-* (latinesc), *supra-* (latinesc), *ultra* (latinesc prin etimon, venit prin filieră romanică).

*Compunerea.*Indo-europeana comună a dezvoltat procedeul compunerii lexicale într-un sistem unitar pe care limbile aparţinând ramurii indo-europene l-au moştenit în proporţii inegale, după observaţiile lui Meillet. Comparând limbile germanice, sanscrita, slava, greaca şi celtica cu limba latină, lingvistul remarcă sărăcia procedeului în latină, ca şi în oscă şi umbriană, fapt ce îl duce la concluzia că pe teritoriul italic în general, compunerea s-a dezvoltat într-o mai mică măsură. Relativa abundenţă a compunerilor latine a fost evidenţiată de Fischer: „Compunerea latină s-a dezvoltat pe două linii distincte de la început până la sfârşit: compunerea vie, bine reprezentată mai ales de formaţii cu caracter oarecum tehnic, şi compunerea poetică, artificială, mai ales de imitaţie greacă. Cele două linii au folosit în mare, aceleaşi procedee". Compunerea latină este în general, nominală şi a cunoscut o dezvoltare aparte până aproximativ în sec. I î.e.n., după care compusele sunt considerate cuvinte de bază de la care se vor forma derivate.

Încă din perioada arhaică , latina folosea compusele, domeniile predilecte fiind cel juridic, religios precum şi limbajul meseriilor. În toate stilurile funcţionale existau însă compuse, mai ales că se regăseau în adverbe, cuvinte de legătură, elemente necesare comunicării: *deinde, adhuc, quoniam, tanquam* etc. Existau termeni nominali compuşi (substantive, adjective, numerale) şi termeni verbali.

Trei sunt tipurile de compuse: *compuse iterative* , în structura cărora intră două cuvinte care se repetă (*quisquis, iamiam),* slab reprezentate, *compuse copulative,* clasă lexicală prea puţin productivă şi *compuse determinative*, care au cunoscut o mare expansiune sub influenţa grecească.

Compusele cu temă verbală au cunoscut o expansiune considerabilă: *pontifex, tibicen,frugifer*. Există compuse în *-cola*: (siluicola, caelicola), în *-genus, -gena* (terrigenus, caprigena) - după modelele greceşti. Şi adjectivele în structura cărora intră *-ficus* (laetificus, luctificus), - *bilis* (horrificabilis, monstrificabilis) au circulat în operele poeţilor latini.

BDD-A2993 © 2006 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:47 UTC)

Latina târzie a dezvoltat în ceea ce priveşte *clasele morfologice,* sistemul *adverbelor*, al prepoziţiilor şi al conjuncţiilor compuse, care au supravieţuit în toate limbile romanice . Cele mai multe adverbe existente în limba română, moştenite din latină sunt forme compuse cu prepoziţii, pronume sau alte adverbe, particule deictice. Iată câteva exemple de adverbe rezultate prin compunere cu prepoziţii: *afară* (lat. ad+foras*), aici* (lat.ad+hic+ce), *atunci* (lat. ad+tunc+ce), *doar* (lat.de+hora*), departe* (lat. de+parte*), înainte* (lat. in+ab+ante), *încoace* (lat. in+eccum+hoc+ce). Nici adverbele rezultate prin compunere cu particule deictice sau cu pronume (adverbele postverbale) nu lipsesc (cele mai productive particule deictice sunt *ecce-* şi *eccum-*): *încoace* (lat. in+eccum+hoc+ce*), acum* (lat. eccum+modo*), atât* (lat. eccum+tantum), *iară (*lat. ea+hora), *azi* (lat. hac+die), *cum* (lat. quo+modo). Dintre adverbele compuse cu verbe enumerăm: *cândva, cumva, undeva.* Acestea au în structura lor particula – va > lat. volet > voare >vore > va.

În comparaţie cu latina clasică, latina târzie – aşa cum se poate descoperi în textele aparţinând acestei perioade – a dezvoltat sistemul *prepoziţiilor compuse*, pe lângă numărul mare de locuţiuni prepoziţionale : *de intra, de inter, de intro, de subtus, de post.*

În ceea ce priveşte *conjuncţiile,* limba latină a folosit şi formele compuse din două sau mai multe elemente, apărute în urma tocirii sensului şi a polisemiei conjuncţiilor primare, simple: *antequam, postquam, dummodo, etiamsi, quandocumque, quomodocomque, quomodolibet.* Procedeul ia amploare în latina târzie. Fischer înregistra un număr de 80 conjuncţii compuse. În ciuda numărului lor mare, puţine dintre acestea au supravieţuit în limbile romanice, iar cele care sunt folosite fac parte tot din grupul conjuncţiilor ce au circulat frecvent în limba latină chiar din perioada arhaică.

Fondul latin şi vocabularul panromanic reprezintă un fenomen de continuitate în discontinuitate, fie că avem în vedere nivelul semantico-lexical, fie acela al procedeelor de îmbogăţire.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

1. Bartoli, M., *Introduzione alla neolinguistica,* Genova, 1925
2. Bădeliţă, Corina – Gabriela, Dragoş Cojocaru, *Limba italiană***,** Polirom, 2004
3. Byck, Jacques*, Studii şi articole*, Bucureşti, 1967.
4. Bujor,I. I., Fr. Chiriac, *Gramatica limbii latine***,** ediţia a II a, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1971
5. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, Bucureşti, 1932
6. Cazacu, B. şi Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române literare*, vol. I, Ed. Minerva, Bucureşti, 1971
7. Caragea Dan, Mioara Caragea, Adriana Ciama, *Limba portugheză***,** Polirom, Iaşi, 2002
8. Ciobanu, F. şi Finuţa Hasan în *Formarea cuvintelor în limba română* (Vol. I., *Compunerea* Editura Academiei, 1970, p. 241-260)
9. Coşeriu, E., *Introducere în lingvistică,* trad. De Elena Ardeleanu şi Eugenia Borcilă, Editura Echinox, Cluj, 1995
10. Coşeriu, Eugeniu*, Sincronie, diacronie şi istorie***,** versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997

BDD-A2993 © 2006 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:13:47 UTC)